

İrem Çevik

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi - Tarih Bölümü Öğrencisi

Lydia'nın Tarihi Coğrafyası

Lydia adı ilk kez 7. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlandı. Coğrafi olarak kuzeyde Mysia, doğuda Phrygia, güneyde Karia ve batıda da Aiolis ve İonia ile komşudur.[1] Bu konum günümüzde yaklaşık olarak İzmir ilinin doğusu, Manisa ilinin büyük bir bölümü, Kütahya ve Uşak illerinin batı uçlarını kapsamaktadır.

Herodotos'un aktardığına göre Lydia Devleti'ni, Heraklitler sülalesi kurmuştur. Herodotos'un efsane ile karışık anlattığı hikâyede; Lidya Kralı Kandaules'i öldüren Gyges ile birlikte Mermenatlar Lydia Krallığı'nın yönetimini ele geçirmiştir. Gyges'in tahtı bu şekilde ele geçirmesinin arkasında Kariyalı askeri güçlerin ve Heraklid muhaliflerinin payı olduğu düşünülmektedir. Plutarkhos, 680 yıllarında Gyges'e Mylasalı Arselis adında bir karakterin yardım ettiğini aktarır.[2]

Lydia halkının kökeni hakkında öne sürülen birçok söylenti vardır. Bazıları Anadolu'ya, Tunç Çağı'nın sonlarına doğru geldiklerinden söz ederler. Bazıları ise Batı Anadolu'ya İÖ 2. bin yılın başlarında doğudan gelerek yerleştiklerinden söz ederler. Lydia dili, Hint-Avrupa dillerinden Hitit-Luvi dalına girmektedir. Lydia Devleti'nin ekonomisi tarım, hayvancılık, mermer ve tahta işçiliği, tekstil ürünleri, halıcılık ve dericilik gibi uğraşlarla gelişmiştir. Giyim ve kullandıkları silahlar da dahil olmak üzere kültürleri ilişki içerisinde oldukları Hellen kültüründen izler taşımaktadır. Lydia sanatı da aynı şekilde büyük ölçüde Hellen sanatı etkisinde gelişmiştir. Fakat altın işleme, tekstil ve halıcılık gibi alanlarda özgün eserler verdikleri gözlemlenmektedir.[3] Lydia topraklarının 7. yüzyılın başlarında egemenliğini genişletmeye başladığı görülür. Lydia Devleti'nin zenginliğinin asıl kaynağı Sardes kenti yakınlarındaki Paktalos Çayı'ndan sürüklenen tortulardan elde edilen altın madeninin işlenip kullanılmasıdır. Lydialıların uygarlığa katkılarından biri olan dönemlerinde basılan ilk sikke de bir zenginlik göstergesi olarak ele alınabilir. İlk sikke Kral Alyattes zamanında basılmıştır. Başlarda elektrondan yapılan sikkeler daha sonraları altın ve gümüşten yapılmıştır.

Lydialılar, süvari kimlikleriyle ün salmışlardır. Herodotos'un tanımlamasıyla Asya'da yiğitlikte kimsenin yerlerini alamayacağı savaşçılardır. Bu özelliklerinin gelişmesinde bölgede yetiştirilen atlar ve uçsuz bucaksız otlakları önemli rol oynamıştır. Lydia Krallığı merkezi bir yönetim şekli ile yönetilmiştir. Krallık babadan oğula geçmektedir. Krallığın başkenti olan Sardes aynı zamanda bir metropol görünümündedir.[4] Lydialılar çok tanrılı dini anlayışa sahiptir. Dinlerinin en temel ana ögesi Kybele kültüdür. Bu tanrıçanın tapınağı Sardeis'te bulunmaktadır. Lydia kralları Yunan tanrılarında da büyük bir ilgi duymaktadırlar. Bu duruma örnek olarak; Sardeis Artemisi (Artemis Sardiene) gösterilebilir. Lydialılar ölümlerini ise tümülüs denilen türde mezar anıtları şeklinde gömüyorlardı. Lydia Devleti, İÖ 547/6 yılında Persler tarafından tarih sahnesinden silinmişlerdir. Sardes kenti Pers satraflığının merkezi haline gelmiştir.

İon Kolonizasyonunun Tarihi Coğrafyası

İon adı Anadolu'ya Orta Yunanistan'dan gelen Hint-Avrupalı göçmenlerden gelmektedir. Daha önce Lelegler, Kariyalılar ve Lydialıların bulunduğu bölgeye İÖ 10. yüzyıl başları ve 11.

yüzyılın sonlarında göç ettikleri bilinir. Günümüzde bu bölge İzmir ve Aydın illerinin Ege Denizi kıyısındaki bütün batı kesimi ile Yunanistan'ın Sakız ve Sisam adalarını kapsamaktadır. İonialıların ana yurdunun kuzey Peloponnesos'taki Argolis olduğu tahmin edilir. Dorlar tarafından Attika'ya sürüldükten sonra Atina'da Neileosoğulları Krallığı'nı kurmuşlardır. İonlar ata kent olarak Atina'ya olan bağlılıklarını duygusal açıdan sürdürmüşlerdir. İÖ 5. yüzyılda Herodotos "*Gerçek İonlar aslı Atinalı olanlardır*" sözüyle bu bağlılığın uzun zamanlar boyunca sürdüğünü bize göstermiştir. Anadolu'ya göçen bu İon toplumu zamanla melez bir yapıya bürünmüştür.[5] Tüm Helenler tarafından benimsenen bir Yunan alfabesini değiştirip geliştirerek bir İon alfabesi oluşturmuşlar ve kullanmışlardır.

Kısaca İon tarihinden bahsedecek olursak; İÖ 11. yüzyılda sağlam surlarla çevirdikleri *polis* denen kent devletleri halinde yaşamaya başlamışlardır. Bu polisler başlarda babadan oğula geçen bir sistemle yönetilirken İÖ 11. yüzyılın sonları ve 8. yüzyılın başlarında aristokratlar tarafından yönetilmeye başlamıştır. İonlar 12 şehir devleti kurmuşlardır. Bu şehirler: Efes, Kolophon, Milet, Mydnos, Priene, Teos, Erythrae, Klazomenai, Phokaia (Foça), Smyrna (İzmir), Samos (Sisam) ile Khios (Sakız) isimli şehirlerdir. Bu şehirlerde bazı sınıflar ortaya çıkmıştır: Denizciler, zeytin arazisi sahipleri, tüccarlar vb.[6] İon kentleri 7. yüzyılın başlarında ilkel bir demokrasi şeklinde yönetilmiştir. İonia kentleri deniz aşırı yerlerde koloniler kurmayı başarmışlardır. İon kentlerinden bazıları devirlerinin kültür ve uygarlık odağı haline gelmiştir. Akdeniz ticaretinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Uygarlığa bir diğer katkıları da inşa ettikleri Efes'teki Artemis Tapınağı, Samostaki Hera Tapınağı ve Didim'deki Apollon Tapınağı'dır. Yüksek kültürlü şahsiyetlere ev sahipliği yapmışlardır. Bunların başında Thales ve Anaksimenes gelmektedir. Bu liderlerin öncülüğünde kendilerince bir İonia felsefesi oluşturmuşlardır. Özgür düşünce geleneği geliştirmişlerdir. Tanrılara ilişkin efsaneler İonialı destan şairi Homeros tarafından sistemleştirilmiştir. Homeros'un mitolojisi tüm Hellen dünyasında kabul görmüştür. Birden fazla tanrıya inanırlar bunların insanlardan tek farkı ölümsüz olmalarıdır.

MÖ 700 yılında Lidya Kralı Giges, İzmir ve Milet şehirlerini istilâ etmiştir, diğer şehirler ise ekonomik açıdan Lidya'ya bağlamıştır. MÖ 560-545'te Lidya kralı Kroisos, Lidya Krallığı'nın egemenliği altına aldı. Lidya Krallığı'nın Persler tarafından yıkılması ile Perslerin egemenliğini kabul ettiler. Böylece kendi egemenlik sahalarını kaybettiler. İon kent devletleri de bağımsızlıklarına kavuşmuş oldu ve kendi kültürel yapılarını müdafaa ettiler.

Mermnad Hanedanı Kontrolündeki Lidya'nın İon Kent Devletlerine Genişlemesi ile Lidya ve İonia'nın Tarihi Coğrafyası[7]

Lidya ve İonia Arasındaki Siyasi ve Ticari İlişkiler

Lydialılar 7. yüzyıldan itibaren Yunan metinlerinde yer almaya başlamıştır.[8] Lydia Asur İmparatorluğu ve Batı Anadolu'nun Ege kıyıları arasındaki ilişkilerde aracı görevi görmektedir.[9] Tmolos Dağı'ndan Ephesos'a kadar gelen yolun diğer kolu Smyrna Limanı'na uzanmaktadır. Bu durumda Sardis ile Ephesos arasındaki bağlantıya bakarak Sardis'in denize açılacağı en yakın mesafenin bu nokta olacağı düşünülebilir. Bu bağlamda bu kentler arasında ilişkiler aynı zamanda İonia'nın Anadolu'ya uzanan kapılarından biri olarak görülebilir. Sipylos ve Karabel'de bulunan kaya anıtlarının Smyrna, Sardis ve Ephesos kentleri arasında bir geçit olduğu düşünülebilir. Belkahve, Kemalpaşa, Hemos Ovası, Kaystros Nehri ve Maiandros Vadisi gibi tüm geçitler de İon kentleri ile Lidya arasında ulaşımı sağlamaktadır.[10] Lydia Krallığı'nın sınırları İonia içlerine kadar büyümüştür. Kral Gyges döneminde İonia kentlerinin yükselişini bir tehlike olarak görmüş ve bu kentlere seferler düzenlemiştir. Bu seferler 546 yılına kadar sürmüştür. Düzenlenen seferler içerisinde Miletos ve Smyrna'ya karşı başarısız olunmuştur.[11] Smyrnalıları Lidyalılardan kurtulmak için onların zaaflarından yararlanmış yani onları zevk ve eğlence ile oyalamışlardır. Kral Gyges Asurluların Lidya üzerinde kurmaya çalıştığı hakimiyetten kurtulmak için yakından uzaktan ilişki içerisinde olmadığı Mısırlı I. Psammetikhos'a İonialı ve Kariyalı askerlerden oluşan birlikleriyle destek göndermiştir.[12]

Kral Alyattes döneminde de İonia'ya seferler düzenlenmiştir. Fakat başka tehditlerden dolayı kesintiye uğramıştır. Buna rağmen Alyattes Smyrna'yı kuşatmayı başarmıştır.[13] Bu kuşatmadan sonra Smyrna kentinin dağıldığı ve bir daha toparlanamadığı Strabon tarafından söylenmektedir. Bu dönemde ısrarla devam ettirilmeye çalışılan Miletos seferlerinde, Athena Tapınağı'nın tahrip edilmesi nedeni ile sıkıntılı bir süreçle karşı karşıya kalındığı görülür. Kral Alyattes zamanında İon kentlerinden Miletos ile saldırmazlık anlaşması yapılmıştır. Yapılan bu anlaşmadan sonraki aynı zaman diliminde Klozomenai kentine de sefer düzenlenmiş fakat başarılı olunamamıştır. İlerleyen dönemde ise Kolophon kenti üzerine yürümüş ve kenti ele geçirmiştir. Alyattes döneminde Ephesos'a karşı herhangi bir saldırı girişiminde bulunulmamıştır. Çünkü Gyges döneminde Ephesos ile dostluk ilişkileri gözlemlenmektedir. Bu ilişkiler Alyattes zamanında, Alyattes'in kızlarından birinin Ephesoslu bir tiran ile evlenmesi ile güçlenmiştir.[14] Alyattes'in, Delphi Orakl'nın kehaneti üzerine Miletos'ta yapılan imar çalışmalarıyla tekrar sağlığına kavuştuğu bilinir.[15]

Kroisos döneminde ise İon kentleri üzerinde yürütülen yayılcı politikanın geliştirilerek hızla devam ettirildiği görülür. Kroisos'un ilk sefer düzenlediği yer Ephesos'tur.[16] Kroisos İon dünyasında görkemli sunuları ile tanınmaktadır. Döneminde basılan sikkeler İon kentleri arası ticarete önemli bir yere sahiptir. Basılan ilk sikkeler iletişim içerisinde bulunan Miletos, Ephesos, Samos, Khios, gibi İon kentlerinden de gelen paralı askerlerin ücretlerinin ödenmesi için de kullanılmıştır.[17] Ksenophon'un söylediğine göre renkli giysileri ve süslü saçlarıyla Kolophonluların lüks yaşamından yola çıkılarak 7. ve 6. yüzyıllarda Lydia modasının İoniada'da bir lüks tüketimi başlattığı düşünülebilir. Yapıtsal anlamda da iki medeniyet birbirinden etkilenmiştir. Örneğin; Smyrna'da 8. yüzyılda da bir Grafitto İonia'da ele geçirilen Lydia kalıntılarından. Kroisos Ephesos'daki Artemis Tapınağı'nın yapımına yardımda bulunmuş ve ayrıca kabartmalarla süslü sütunlar armağan etmiştir. Lidyalılara karşı yapılan Kimmer ve Trer saldırıları Lidya tehdidi altında bulunan İonia kentlerinin kurtulmasında ve güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu saldırılar sonucunda Lidya'nın gelişimi gecikmiş, İonialılara ise güç duruma düşmelerine rağmen yardımı dokunmuştur.[18]

Lydialıların İon kentleri ile askeri çekişmeler yaşamalarıyla birlikte birbirleriyle ticaret ilişkisi içerisinde buldukları tahmin edilmektedir. Hermos ve Menderes nehirlerini takip eden Orta Anadolu düzlüğü ticarete yolları önem kazanmıştır. Bu ticaret yolları üzerinde prestij malları ve zanaatkarların el yapımı ürünlerinin taşıyıcı olabileceği bilgisi Bagis tümülüsü kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkan ipuçlarından yola çıkarak elde edilmiştir. Lydia'nın gelişen başkenti Sardeise yabancı sanatçılar iş umudu ile gelmişlerdir. Ünlü İonialı sanatçılardan Khios'lu Glaukos Samos'lu Theodoros'u Alyattes ve Kroisos, Delphoi Apollonu adına gümüş kraterler yapmaları amacıyla çalışma teklifinde bulunulmuş ve burada çalışmışlardır.[19]

Artemission da bulunan altın nesnelere oldukça fazla olması nedeniyle Ephesos'ta bu nesnelere bir yerel üretim kaynağı olduğu söylenebilir. Lydia'da ise yapılan kazı çalışmaları sonucu ulaşılan altın aletlerin bulunması[20] da aynı Ephesos'da olduğu gibi olduğu gibi Lydia'da da yerel bir altın üretimi olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu iki olgunun sonucu olarak, bu altın malzemelerin yapımında hem Lydialı hem de İonialı zanaatkarların birlikte çalışmış olabileceği düşünülebilir. Lydialılar İon kentlerinin yanında birçok uzak kent ile de ticari iletişim halinde olmuşlardır. Herodotos'da geçen bilgilere göre Paktalos çayı civarında bir pazar yeri bulgusu elde edildiği bilinmektedir. Bu yapı yakın geçmişimizde bulunan doğu pazarlarının öncüsü niteliğinde olabilir. Sardeis kazılarında bulunan dışalım malları Lydia'nın ticari iletişim ürünlerine örnek teşkil edebilir. Bu dışalım mallarına örnek olarak: İonia kapları, Aolia kraterleri, Samos alabastronları, kuşlu Rodos kaseleri, Kyklat

kapları, siyah figürlü Atina hydria, alabastron ve skyfosları, Lakonia kapları, Korint aryballos, alabastron, skyfosları verilebilir.[21] Bazı dışalım malları ise altın, gümüş, parfüm, krem, tekstil, boya gibi Lydia malzemeleriyle değiş-tokuş yapılarak ticaret gerçekleştirilmiştir. Fakat değiş-tokuş Lydialılar tarafından paranın basılmaya başlamasıyla yerini yavaş yavaş paraya bırakmıştır. Bu bölümde incelediğimiz konu itibariyle Lydialılar ve İonialılar arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler bu şekilde gelişmiştir.

MÖ 600-550 Yıllarında Sardeis ve Ephesos'ta Görülen Eşyalar[22]

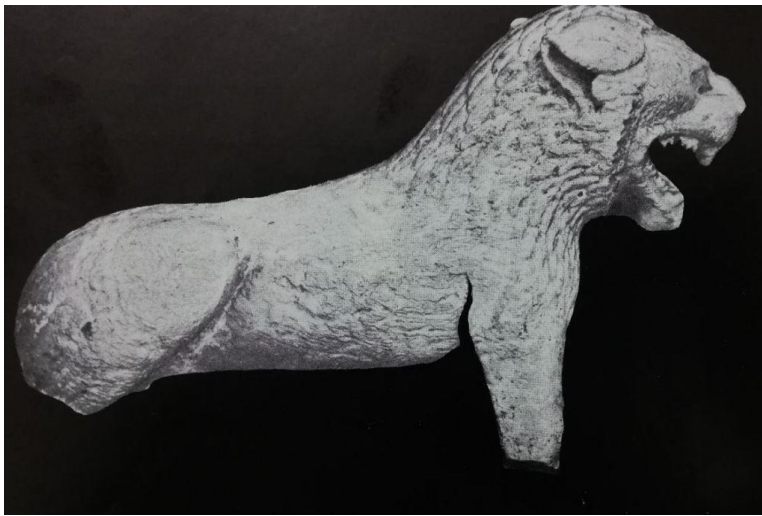
İki Medeniyet Arası İletişimde Sanat Eserlerinin Rolü

İki medeniyet arasındaki mimari eserlere baktığımızda Lydia Krallığı döneminde Sardeis'te genel mimari özellikleri bulunmaktaydı. Kybele Altarı'nda ve sur duvarlarında erken yapı tekniği ve tanımlanabilir malzemeler göze çarpmaktadır. Temel yapı malzemesi olarak kerpiç ve yontulmamış taşlar kullanılmıştır.[23] Bir süre sonra işlenmiş taşlar ve mimari oranlar, mimarlık ve mühendislik standartlarının değiştiğini ortaya koymaktadır. Vitruvius Lydia'ya özgü tuğlalardan bahseder. Vitruvius'un söylediği bu Lydia tuğlalarına ulaşamamış fakat Lydia'da Bronz evi ve PN (Anma Basıncı) sektörlerinde mimaride, standartlar doğrultusunda ilerlemekte olduğu gözlemlenmiştir.[24] Standartların başında, 0.295-0.296 m aralığında değişen İon ayağı gelmektedir.[25] Sardeis'te süregelen mimari gelişim altının işletilmesiyle doğru orantılı olarak ilerlemektedir. Bu ilerleme sürecinde, Lydia ve İonia eş zamanlı olarak Yakın Doğu ve Mısır ile ilişkiler kurmuş ve birbirlerinin etkisinde kalmışlardır. Mezar mimarisinde taş işçiliği bazı aletlerin kullanımını mecbur kılmıştır. Lydia mezar ritüellerinin İonia'daki mezar ritüellerinin Yunanistan'a bağlı kalarak sürdürüldüğü gözlemlenmektedir. Fakat tam tersi bir durum olarak İonia mezar mimarisinin lahitleri ve anthemion stellerinin Lydia'da kullanıldığı görülmüştür.

İonlar, Batı Anadolu'ya geldiklerinde, Phrygia ve Geç Hitit kültüründen etkilenmiş bir Herraklid Krallığı ile karşılaştılar. İonlar, Phrygia anıtsal sur mimarisiyle ve mozaikli megaron ev planlarıyla ilk kez Batı Anadolu'da karşılaşmışlardır.[26] Lydia'da mimari,

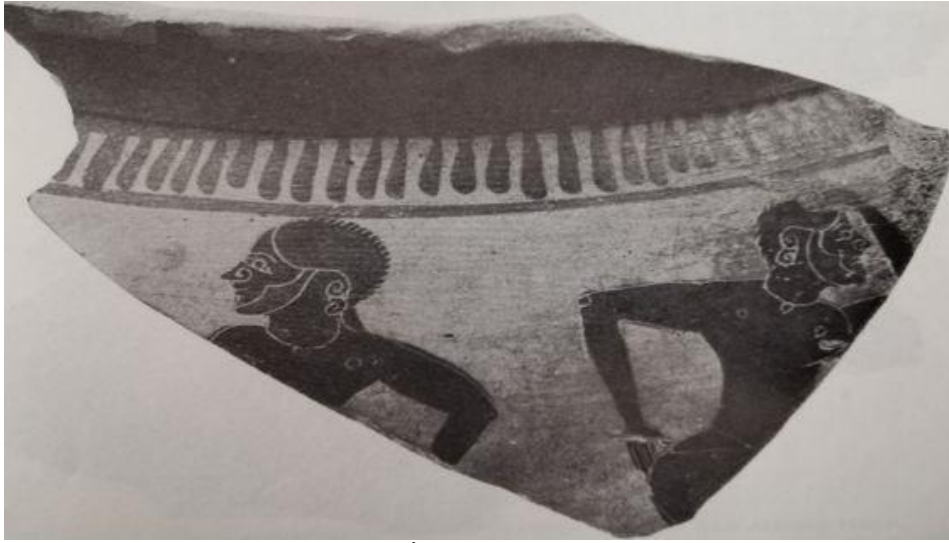
kerpiç ve ahşap kullanımı Anadolu, Yakın Doğu, Mısır ve Yunanistan ile aynı doğrultuda olmasına rağmen taş işçiliğinde özgün bir tarz geliştirmişlerdir. Alyattes döneminde artan Yunanlılaşma ile mimari anlamda büyük bir ilerleme kaydedilmiştir.[27] Bu ilerleme Kroisos döneminde de artmıştır, Lydia Krallığı tarafından işgal edilen İon kentlerinin bu doğrultuda gelişimlerini sürdürdükleri bilinir. Smyrna ve Ephesos dışındaki kentler, Lydia'nın egemenliği altında kısmi bağımsızlık elde etmişlerdir. Deniz aşırı ticaret ve koloniler dolayısıyla farklı sanatsal ve mimari eserlere dayanan çoğu yeniliğin İonia'ya, uzantısı olarak da Lydia'ya aktarıldığı görülür. Aynı şekilde başka bir durum da Lydia hiterlandında bulunan Hitit, Phrygia ve Yakın Doğu kentlerinden aldığı etkileri, altın sahibi olma ayrıcalığı ile İonialı ve diğer Yunanlı sanatçılara ulaştırarak, devinimsel bir kültüre ön ayak olmuşlardır. Lydia ve İonia arasındaki plastik eserler değerlendirildiğinde, yetersiz Mermenad dönemi bulguları elde edilir. Lydia Devleti'nin, İonialıların heykeltıraşlık faaliyetlerinden etkilendiği bilinmektedir. Buna kanıt olarak ise Sardeis'te bulunan Kroisos dönemi taş heykelleri gösterilebilir.[28] İonia'da taş heykeller, 6. yüzyılın ikinci yarısında Miletos ve Didyma'da oluşmaya başlamıştır.[29] Didyma'da 6. yüzyılın ilk yarısında giyinik biçimde tasvir edilmiş kauroslar bulunmuştur. Bu kauroslerden birinde geçen adak adına bakarak bahsedilen yerli kralın, Kroisos dönemin de yaşamış bir kral olduğu düşünülebilir. Bunun sonucunda, Didyma ve Miletos yakınlarında Kutsal Yol üzerine dikilen heykellerin, bazılarının Kroisos çağında yapıldığı varsayılabilir. Bu dönemde yapılan eserlerde, yüz çizgileri, gövde ve giysiler betimlenirken doğal görüntü esas alınarak çalışılmıştır Geç Arkaik Çağ boyunca yapıtların gelişimi çok yönlülüğün figürlere aktarılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Erken Klasik Çağ'da ise yapıtlara dinginlik kazandırılmıştır.[30]

Samos heykel okulu İonia heykel sanatının geliştiği yerdir. 6. yüzyılda yoğun bir üretim sürecine girmiştir, başlarda ithal mermerden yapılan heykeller 600'lü yıllarda yerel mermer kullanılmaya başlanmıştır.[31] Samos heykeltıraşlığı, Yunanistan, Batı Anadolu, Mısır, Fenike, Kıbrıs ve Girit sanatlarından etkilenmiştir. İonialı sanatçılar, vücut betimlemesinde daha gerçekçi detaylarla çalışmışlardır, yumuşak dolgun hatlı ve giyinik heykeller ortaya çıkarmışlardır.[32] Keklik tutarken betimlenen Kore figürü, khition ve hination şekilleri, İonia stiline mihenk taşlarıdır.[33] Ekrem Akurgal, bazı heykel betimlemelerinin ise örneğin, brakisefali yüz tipine sahip olduğunu hatta bazılarının Lydialı betimlemesi olarak yorumlandığı gözlemlemiştir.

Fildişi Aslan Heykelciği, MÖ 7. Yüzyıl
1948-51 Kazılarında Bulunmuştur[34]

Lydia ve İonia'da aslan heykelleri paralel bir şekilde gelişim göstermiştir. Lydia ve İonia'da bulunan aslan heykelleri, Hitit ve Asur tiplerine benzemektedir. Kybele Anıtı yapı ve işçilik yönüyle İonia heykeltıraşlık okullarının öğretileriyle eşleşmektedir. Anthemion stellerinin Lydia sanatına İonia ketleri aracılığıyla geldiği ve Yunanlaşmada önemli bir yere sahip olduğu görülür. Kybele Anıtı'nın, Phrygia kökenli olduğu bilinmekle birlikte, kabartmalarındaki İonia modelleri de göz önüne bulundurulmalıdır. Lydia'nın yerel ögelerinden bazıları ise atlı kabartmalar ve süvari tasnifleri olduğu bilinmektedir. Lydia çanak çömleğinin İonia bölgesinde de üretildiğinin en büyük kanıtı Klozemia kent bulgularından anlaşılır. Akropolis'in güneyinde çanak çömlek işçiliğinin beyaz damarlı boyamalı karakteristik yerel Kuzey İonia mallarında Lydia etkisi gözlemlenmektedir.[35] Lydia çömlekçiliği bezemelerin de kapların yüzeyi otlayan yaban keçileri, arslan, yaban domuzu, spenks ve kuşlar ile süslenmiştir. Daha sonraları Lydia çömlekçiliği kendine özgü bir hal almaya başlamıştır.

Klozemia Kentinde Bulunan İon Siyah Figürlü Krater Parçası[36]

Sardeis'de yaygın olarak üretilen birtakım kap çeşitleri Anadolu'nun Lydia etkisinde kalmış Ephesos, Smyrna, Daskyleion, Kolophon, Pitane, Gordion, gibi kentlerde de kullanıldığı gözlemlenmektedir. Boyamalı çömlekçilik Lydia'da İon kentleri vasıtasıyla aktarılan Yunan etkilerinin sonucu kullanılmaya başlanmıştır. Lydia başkenti Sardeis de sanat eşsiz bir üstünlük sağlamıştır. Heykeltıraşlıkta Greko-Lydia Okulu ve mimaride İonia özelliklerinin geliştirilmesi Lydia krallarının devamlı desteği ile gerçekleşmiştir.[37] Sonuca bağlayacak olursak; iki kent için de heykeltıraşlıkta Mısır etkileri öncülüğünde İonia'nın yapısı Lydia'yı etki altında bırakmıştır. Bazen ise Lydia ikonografik birikimini İoni'ya aktarmış. Lydialılara sanatlarını gelişiminde İonia ve Yunanlılar katkı sağlamıştır.

Lydia ve İonia arasında bir de küçük el sanatları alanında ilişkiler vardır. Lydia'da fildişi oymacılığı, altın-metal işçiliği, tekstil, değerli mücevherler, cam, fayans ve diğer lüks tüketim objeleri küçük el sanatları örneği oluşturan türlerdir. Lydia ve İonia kentlerinin aynı pazarlarda alışveriş yaptıkları söylenilebilir. Bu ticari alışverişlerde Sardeis kenti önemli bir köprü görevi görmüştür. Lydialıların Sardeis bulgularına göre oldukça fazla altın eserleri vardır denilebilir. Hatta yerel altın atölyelerinin var olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda Lydia halkının küçük altın objelere düşkün olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin: Sardeis buluntularında yaklaşık 50 altın küpe bulunmuş, Kybele sunağı yakınlarında ise koç figürü

barındıran bir küpe ve çeşitli süs eşyaları bulunmuştur. Lydia ve İonia'da kullanılan figürler, bir önceki cümleden de anlaşılacağı üzere, sıklıkla koç figürü, koyun/kuzu figürü ve buzağı tasviridir.[38] Küçük el sanatı örnekleri arasındaki bağlantıya en fazla Sardeis ve Ephesos kentlerindeki benzerlikler doğrultusunda ulaşılabilir. Antik Çağ'da kullanılan iğnelerde nar figürü, bazı el işçiliği eşyalardaki kavun figürü, aslan protomaları, levhalar ve elektronlar, Sardis ve Ephesos arasındaki ortak eğilimlere örnek sayılabilir.

Lydia ve İonialılar benzer ikonografik detaylardan yararlanmışlardır. Buna örnek olarak; Lydia hazinesinde bulunan kıyafetlerde yer alan altın ve elektron detayların Ephesos'ta da benzeri bulunan grup ile aynı özellikleri taşıyan eşyalar verilebilir.[39] Fibula denilen kemik çeşitlerine hem Sardeis'te hem de Ephesos, Smyrna, Samos ve Khios gibi İon kentlerinde rastlanmıştır.[40] Bir diğer alışveriş malzemesi olan bronz malzemelere hem Lydia'da hem de İonia'da rastlanmaktadır. Herodotos'un bahsettiğine göre; Kroisos karısının bronz kemerini Delphi Apollonu'na armağan olarak göndermiştir. Fildişi eser yoğunluğunun en fazla olduğu yer araştırmalarda Artemission Tapınağı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum Ephesos'ta fildişi zanaatıyla uğraşan kimselerin çoğunlukta olduğu sonucunu doğurur.[41] Athena Tapınağı'nda da Lydialılar tarafından Athena'ya adanmış bir grup fildişi doğan figürü bulunmuştur.[42] Cam ve fayans işçiliği açısından iki kente de bakıldığında eş zamanlı etkiler gözlenmektedir. Ephesos'ta kristal kaya bulguları ele geçirilmiştir. Smyrna Athena Tapınağı'nda fildişi eserlerin yanı sıra fayans figürlerin de armağan olarak bırakıldığı görülmüştür.[43] Lydialılar dokuma ürünler üretmekte de başarı göstermişlerdir. Ürettikleri bu ürünleri yunan pazarlarında ve ion pazarlarında satışa sunmuşlardır. Tanrıça Athena sayesinde dokuma, el işi gibi kadınların elinden çıkan el sanatları geniş yayılma alanları elde etmiştir. Bu şekilde Lydia ve İonia arasında kültürel miras aktarımı gerçekleşmiştir, birbirilerinden esinlenerek çeşitli sanat eserler ortaya koymuşlardır.

Fayans Heykelcikler (MÖ 600-550 Sıraları)
1948-51 Kazılarında Tapınakta Bulunmuştur[44]

Lydia ve İonia Arasındaki Dini İlişkiler

Lydia ve İonia kentleri arasında dini kültür bakımından etkileşimler söz konusudur. Bu etkileşim Kybele, Apollon, Artemission gibi kültür aracılığıyla gerçekleşmiştir. Lydia'da

Kybele kültü Hititler ve Frigler aracılığıyla taşınmıştır.[45] Batı Anadolu'da görülen Yunanlılaşmanın yanı sıra Yunan kent devletlerinde de dini açıdan, Anadolu'daki gelenekleri gerçekleştirme alanlarının var olduğu bir inanç ortamı olduğu görülmektedir. Lydia Krallığı ile iletişim halinde olan İon kentleri bu inanç sisteminin o bölgede yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Kybele kültürünün gereklilikleri İonia'da günlük yaşama kolayca uyarlanmıştır. Kybele kültü geleneklerini sahiplenen İonialılar başlarda bu gelenekleri değiştirme yönünde bir tavır sergilememişlerdir ve olduğu gibi kabul etmişlerdir. Kybele kültürünün benimsendiği bazı kentler; Khios, Smyrna, Rhodos, Samos, Ephesos ve Miletos'tur.[46] Kybele kültü sonraki dönemlerde önceliğini yitirmiş, Yunanlılaşma sürecine girmiştir ve Anadolu'da barındırdığı işlevleri Yunanlılar tarafından tanrı ve tanrıçalara addedilmiştir. İon kentleri ise bu tanrı ve tanrıçalardan esinlenerek kendi kültürel birikimleriyle her kente özgü tanrılar oluşturmuşlardır. Kybele kültürünü yaygınlaşmasında en çok rol oynayan İon kenti Ephesos'tur. Ephesos'ta gelişen Kybele kültü ilerleyen zamanlarda Artemis kültürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Artemis Tapınağı Ephesos'ta bulunan rahipler tarafından meydana getirilmiştir. Mermenadlar sülalesi döneminde Lydia'da pek çok kez Apollon kültüne bağlanılmaya çalışıldığı, yer yer başarılı olduğu görülmektedir. Fakat Apollon kültüne bağlılık mimari araştırmalarda kendini göstermediği için bu kültürün Lydia'da ne kadar önemli olduğunu saptanamamıştır.[47] Herodotos Lydialıların İon kutsal alanlarına adalarda bulunduğu bahsetmiştir. Örneğin: Kroisos evindeki altın öküzleri ve birçok sütununu Ephesos Artemissionuna adamıştır.[48] Lydia kökenli adanmış nesnelere, Smyrna Athena temenosunda ve Miletos'ta yapılan Aphrodite kutsal alanında yapılan kazı çalışmalarında ele geçmiştir. Ephesos Artemissionu yakınlarında bulunan köpek kemikleriyle yapılan incelemeler sonucu bulunan köpek kemiği kalıntıları doğrultusunda Lydialıların köpek kurban ettikleri düşünülebilir.[49] Ulaşılan bu bilgiler ışığında Lydialılar ile İonialılar dini açıdan birbirlerinden ister istemez etkilenmişlerdir.

Sonuç

Lydia'da Mermenad sülalesinin hüküm sürdüğü dönem İon kentleri ile etkileşimleri başladığı dönem olarak ele alınır. Lydia'da her kral kendi döneminde İon kentleriyle iletişimde bulunduğu görülür. Sırasıyla Gyges, Alyattes ve Kroisos İon kent devletlerinden bazılarını ele geçirmiştir. Ele geçirdikleri kentlerde hâkimiyet kurmuş ve bu kent devletlerinden yeri geldiğinde fayda bile sağladığı bilinir. İki devletin birbirlerine askeri yardımda bulunduğu dönemler vardır. Bu askeri çıkarlar sonucu ister istemez ticari faaliyetleri de gelişim gösterir. Çeşitli ticaret yolları önem kazanır. İon kent devletlerinden işçiler Lydia bölgesinde iş olanakları sağladıkları görülmüştür. Lydialılar parayı basmaya başlamadan önce iki kent arasında değiş-tokuş faaliyetlerinin gerçekleştiği görülmektedir. Lydia'nın dışalım malları arasında İonia kaplarının da yer aldığı araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Lydia krallarının İon kentlerini ele geçirmesinin diğer bir sonucu da sanat eserlerinde gözlemlenen benzerlikler gösterilebilir. Lydia'da bulunan mimari yapılarda İon ayakları kullanılmıştır. Deniz aşırı kolonilerin sanatsal ve mimari yapısı İon kentleri tarafından Lydia'ya taşındığı ve burada kullanıldığı bilinir. Miletos ve Dydma'da bulunan taş heykeller üzerinde adak adına bakılarak Kroisos döneminde yaşamış bir kral ile ilişkilendirilebilir. Lydia ve İonia'da aslan heykellerinde paralel ilerlemeler mevcuttur. Lydia çanak çömlekçiliği desenlerinin benzerleri İon kentlerinde de varlık göstermiştir. El sanatları bakımından köprü görevi gören kentler Sardeis ve Ephesos kentidir. Lydia'nın Sardeis kenti hemen hemen her durumda İon kentleri ile en çok iletişime geçen kenttir. İonialılar başlarda Lydia dinini olduğu gibi almışlardır. Daha sonraları Lydia dinini kendi kültürel birikimleriyle yoğurup daha farklı bir din anlayışı ortaya çıkarmışlardır. Bu iki kent devlet var oldukları süre boyunca birbirlerinden pek çok

farklı alan dâhilinde etkilenmişlerdir. Kendilerinden sonra gelen uygarlıklara çeşitli kültürel değerler bıraktıkları tahmin edilmektedir.

Dipnot

- [1] Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016, s. 213-214.
- [2] John Griffiths Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, Harvard University Press, 1972, s. 4.
- [3] Herodotos, *Tarih*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, s. 9-10.
- [4] Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, 5. Baskı, İstanbul: DER Yayınları, s. 270.
- [5] Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, ss. 95-96.
- [6] Carl Roebuck, *Ionian Trade and Colonization*, Ares Publish, 1959, s. 137.
- [7] Michael Kerscher, "Lidyalıların Komşuları İonlar ve Aioller", *Lidyalılar ve Dünyaları*, Hazırlayan: Nicholas D. Cahill, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 5.
- [8] George Hanfmann, "Archaeology in Homeric Asia Minor" *American Journal of Archaeology*, Vol. 52, No. 1 1948, s. 153.
- [9] Carl Roebuck, *a.g.e.*, s.51.
- [10] *a.g.e.*, s. 6.
- [11] Herodotos, *a.g.e.*, s. 14.
- [12] Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, ss. 267-268.
- [13] Herodotos, *a.g.e.*, s.16 ve Carl Roebuck, *a.g.e.*, s. 51.
- [14] Veli Sevin, "Lidyalılar", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt 2, Görsel Yayınevi, 1952, s. 286.
- [15] Herodotos, *a.g.e.*, s. 17-19.
- [16] *a.g.e.*, s. 26.
- [17] Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 273.
- [18] Sevin, "Lidyalılar", s. 285.
- [19] Herodotos, *a.g.e.*, s. 51.
- [20] Michael Kerscher, "Lidyalıların Komşuları İonlar ve Aioller", ss. 7-8.
- [21] Sevin, "Lidyalılar", s. 293.
- [22] Crawford Hallock Greenewalt Jr., "Ephesian Ware", *California Studies in Classical Antiquity* Vol. 6 (1973), Plate 2.
- [23] George Maxim Anossov Hanfmann, *Sardis from prehistoric to Roman times; results of the Archeological Exploration of Sardis, 1958-1975*, London: Harvard University Press, 1983, s. 30.
- [24] Andrew Ramage, *Lydian Houses and Architectural Terracottas*, USA, Harvard University Press, 1978, s. 6.
- [25] *a.g.e.*, s. 6.
- [26] Ekrem Akurgal, "The Early Period and the Golden Age of İonian" *American Journal of Archeology*, Vol.66, No.4, 1962, s. 372.
- [27] Crawford Hallock Greenewalt Jr., "The Sardis Campaings of 1978" *Bulletin of The American Schools of Oriental Research*, No.245, (Winter, 1982) 1979, ss. 25-26.
- [28] George Maxim Anossov Hanfmann, "The Sixth Campaign at Sardis" The University of Chicago Press: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 174 (April. 1964) s. 3.
- [29] Akurgal, *a.g.e.*, s. 376.
- [30] Gisela Richter, *Yunan Sanatı*, çev. Beral Madra, İstanbul: Cem Yayınevi, 1984, s.

51,58,75.

[31] John Boardman, *Yunan Heykeli*, 1.Baskı,çev. Yaşar Ersoy, İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık,2001, s. 30.

[32] *a.g.e.*, ss. 76-77.

[33] Ekrem Akurgal, *Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s. 125.

[34] Akurgal, *Eski İzmir I Yerleşme Katları*, Levha 133.

[35] Kerscher, *a.g.e.*, s. 9-10.

[36] Akurgal, *Eski İzmir I Yerleşme Katları*, Levha 45.

[37] Sevin, “Lidyalılar”, ss. 280-302.

[38] Sevin, “Lidyalılar”, ss. 303-304.

[39] İlknur Özgen, Jean Öztürk, *The Lydian Treasure*, İstanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture, 1996, s. 31.

[40] Roebuck, *a.g.e.*, s. 45.

[41] Roebuck, *a.g.e.*, ss. 47-57.

[42] Ekrem Akurgal, *Eski İzmir I Yerleşme Katları*, Levha 135c, d.

[43] Ekrem Akurgal, *Eski İzmir I Yerleşme Katları*, Levha 136c.

[44] Akurgal, *Eski İzmir I Yerleşme Katları*, Levha 136.

[45] Hanfmann, *Sardis from prehistoric to Roman times*, s. 82.

[46] M.Heinz, R.Senff, “Aphrodite Kutsal Alanı Çalışmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı 1, cilt 1, 1996, s.533

[47] Herodotos, *a.g.e.*, ss. 19-22

[48] Herodotos, *a.g.e.*, ss. 92

[49] Kerscher, *a.g.e.*, ss. 14-15.

Kaynakça

AKURGAL, Ekrem, “The Early Period and the Golden Age of İonian” *American Journal of Archeology*, Vol.66, No.4, 1962 ss. 369-379.

AKURGAL, Ekrem, *Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

BOARDMAN, John, *Yunan Heykeli*, 1.Baskı,çev. Yaşar Ersoy, İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2001.

GREENWALT, Crawford Hallock, “Ephesian Ware”, *California Studies in Classical Antiquity Vol. 6 (1973)*, ss. 91-122.

GREENWALT, Crawford Hallock, “The Sardis Campaings of 1978” *Bulletin of The American Schools of Oriental Research*, No.245, (Winter, 1982) ss. 1-34.

HANFMANN, George, “Archaeology in Homeric Asia Minor” *American Journal of Archaeology*, Vol. 52, No. 1, ss. 135-155.

HANFMANN, George, “The Sixth Campaign at Sardis” The University of Chicago Press: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 174 (April. 1964), ss. 3-58.

HANFMANN, George, *Sardis from prehistoric to Roman times; results of the Archeological Exploration of Sardis,1958-1975*, London: Harvard University Press, 1983.

HEINZ ve SENFF, “Aphrodite Kutsal Alanı Çalışmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı 1, cilt 1, 1996.

Herodotos, *Tarih*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.

KERSCHER, Michael, “Lidyalıların Komşuları İonlar ve Aioller”, Lidyalılar ve Dünyaları, Hazırlayan: Nicholas D. Cahill, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

ÖZGEN, İlknur, Jean Öztürk, *The Lydian Treasure*, İstanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture, 1996.

PEDLEY, John Griffiths, *Ancient Literary Sources on Sardis*, Harvard University Press, 1972.

RAMAGE, Andrew, *Lydian Houses and Architectural Terracottas*, USA, Harvard University Press, 1978.

RICHTER, Gisela, *Yunan Sanatı*, çev. Beral Madra, İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.

ROEBUCK, Carl, *Ionian Trade and Colonization*, Ares Publish, 1959.

SEVİN, Veli, "Lidyalılar", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt 2, Görsel Yayınevi, 1952.

SEVİN, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, 5. Baskı, İstanbul: DER Yayınları.

SEVİN, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.